INTERVIU CU DOMNUL DRAGOȘ C. MATEESCU: „TURCIA ARE FOARTE, FOARTE MULT DE PIERDUT DIN ACEST CONFLICT ȘI MULT PREA PUȚIN DE CÂȘTIGAT”

Autor: Diana-Elena Moldoveanu | 19 martie 2022

Pe fondul adâncirii tensiunilor din cadrul conflictului ruso-ucrainean, Turcia pare să joace un rol important, prin dorința sa de implicare în tratativele de pace dintre Rusia și Ucraina. Despre poziția Turciei în cadrul conflictului, dar și despre relația pe care aceasta o va avea, de acum încolo, cu Occidentul, am discutat cu domnul Dragoș C. Mateescu, expert în politica europeană și turcească.

1. Conflictul din Ucraina nu a destabilizat doar echilibrul politic internațional, ci și pe cel regional, în zona Mării Negre. În calitate de competitor pentru hegemonia regională, care sunt potențialele beneficii și pierderi ale Turciei în acest context?

Se modifică logica cooperării la Marea Neagră și, cum sugera recent un comunicat FMI, probabil chiar și ordinea economică globală. Este cert că economiile cu multe datorii externe și dependente de importuri, mai ales importuri din Rusia și Ucraina, vor fi cel mai mult afectate. Dincolo de problema energiei, este de așteptat ca acest război să afecteze pe termen lung lanțurile logistice globale și circulația capitalurilor. De exemplu, se semnalează din mai multe surse fenomenul, pentru unii ciudat, că ar pleca din… China mai multe capitaluri decât intră la ora actuală în China. Este posibil să fie un fenomen temporar dar, chiar și așa, indică faptul că investitorii se retrag din economii conduse de regimuri autoritare, punându-se la adăpost, fie și temporar, pe piețele occidentale unde securitatea investițiilor a fost, este și va rămâne literă de lege. La propriu.

Turcia, o țară condusă de un regim autoritar și care importă masiv materii prime, tehnologie și capital, are foarte, foarte mult de pierdut din acest conflict și mult prea puțin de câștigat. La capitolul „câștig” ar putea fi trecută intensificarea exporturilor de arme și muniții către Ucraina. Ar putea, de asemenea, să ia locul Rusiei și Ucrainei pe unele piețe dar cu o capacitate considerabil mai mică. Pierderile sunt însă pe mai multe planuri. Turcia depinde într-o anumită măsură de Rusia, de unde importă aproape 65% din necesarul de grâu și peste 65% din necesarul de floarea soarelui și ulei de floarea soarelui. Se adaugă turismul, o ramură crucială pentru economia turcă. În 2021, din cei aproape 25 de milioane de turiști care au vizitat această țară, 4.5 milioane au fost ruși. În domeniul energiei, Turcia importă aproape tot ce consumă. Din Rusia primește anual până la 45% din necesarul de gaze naturale, dependența trecând semnificativ de 50% dacă adăugăm petrolul brut și produsele din petrol. Iar centrala nucleară de la Akkuyu este construită și, la ora actuală, controlată din toate punctele de vedere de Rosatom, nu de Ankara.

Presiunea sancțiunilor se face deja simțită, dar Turcia nu le va putea aplica niciodată în cazul Rusiei pentru că nu are deocamdată alternative pe termen lung la importurile de mai sus. Chiar și înainte de război exista o criză pe piața energiei, iar prețurile din Turcia s-au mărit semnificativ la 1 ianuarie la gaze, produse petroliere și electricitate, atât pentru consumatori casnici, cât mai ales pentru cei industriali.

Acum, datorită politicilor unui regim prezidențial disfuncțional, țara trece printr-o criză economică și financiară chiar mai serioasă decât cea din 2000. Iar războiul face lucrurile mult, mult mai complicate decât s-ar fi așteptat dl. Erdoğan acum doar câteva luni. Probabil că se va prăbuși și comerțul cu Ucraina, care continuă să primească de la turci drone și alte tipuri de arme și muniții, dar întâmpină dificultăți, pentru că nu mai controlează ieșirea din porturi, la exportul către turci de cereale (peste 13% din necesarul Turciei) sau floarea soarelui și ulei (peste 4% din necesar). Nici de turiști ucraineni în Turcia nu mai poate fi vorba (peste 2 milioane în 2021). Mi-e teamă că, având în vedere inflația deja galopantă, atât la consum cât, mai ales, la producție, precum și devalorizarea serioasă a lirei în ultimele 12 luni, economia turcă va suferi șocuri fatale la vară.

2. Așa cum am văzut în ultimele zile, Turcia se implică activ în negocierile pentru încetarea războiului din Ucraina. Ar putea reprezenta această acțiune diplomatică a Turciei un motiv de ameliorare în relațiile acesteia cu Uniunea Europeană?

Tot ce a reușit Ankara până la acest moment este să fie acceptată drept un „facilitator” al dialogului. Aici trebuie menționate și eforturile Israelului din partea aceea de lume. Mai este ceva vreme până se va contura un actor care să fie acceptat drept „mediator”.

Acela va fi, probabil, gazdă a semnării unui tratat de pace între Ucraina și Rusia. Eu însă mă îndoiesc că ar putea fi vorba despre o țară NATO. În plus, Președintele turc, deși a dezvoltat o relație foarte bună cu cel ucrainean, are probleme de credibilitate în relația cu Moscova. Turcia și Rusia sunt în tabere opuse în conflictele din Caucaz, în nordul Siriei, în Libia, în așa-zisa „lume turcică".

Relația cu Statele Unite și, mai ales, cu UE este și mai problematică. Erdoğan vorbește public de foarte mult timp, fățiș cam de prin ianuarie 2014, folosind un discurs extrem de jignitor la adresa occidentalilor și mai ales la adresa europenilor. I s-au alăturat mulți, foarte mulți demnitari ai regimului său până astăzi. Totul a început după protestele din vara lui 2013. Într-un discurs din noiembrie 2014, Președintele Turciei le spunea membrilor unui comitet al Organizației Cooperării Islamice, la Istanbul, că occidentalii „par a ne fi prieteni [musulmanilor], dar ne vor morți și vor să ne vadă și copiii morți. Cât o să mai acceptăm situația asta?" Jignirile s-au tot repetat ulterior, intensificându-se imediat după tentativa de lovitură de stat din 15 iulie 2016. Nu pot uita astfel de discursuri pentru că eram acolo, un profesor european de științe politice la Izmir, iar domnul Erdoğan amenința europenii că nu vor mai fi în siguranță nicăieri, nici în Turcia și nici în Europa. Există explicații pentru un astfel de comportament, dar în niciun caz ele nu țin de considerente politice, ca să nu mai vorbesc despre diplomația de stat.

Acum, în toiul unei crize economice și financiare provocate chiar de politicile regimului său, Președintele Erdoğan încearcă să facă uitate acele jigniri sau faptul că a refuzat emfatic, repetat, perspectiva apelării „vreodată" la FMI sau Banca Mondială pentru a salva Turcia. Dar tocmai acele instituții financiare internaționale au salvat Turcia de criza din 2000, determinând și cele mai importante reforme democratice până prin 2009, când țara a început alunecarea spre autoritarism.

Confruntat cu o criză fără precedent, regimul actual încearcă o aparentă întoarcere la sentimente mai bune față de europeni și americani. Ankara vrea să-și dovedească utilitatea, sprijinind o soluție diplomatică în Ucraina. Pașii făcuți în acest sens nu sunt deloc neglijabili, dar relația cu Statele Unite se poate reface *doar* prin ceea ce Washington-ul cere cu fiecare ocazie: renunțarea la sistemele rusești de rachete S400, reinstituirea independenței justiției, cooperare regională și în cadrul NATO. Iar Ankara nu a făcut suficienți pași decisivi în direcțiile acestea, cu excepția sprijinului interesat acordat Ucrainei. „Interesat" pentru că acolo exportă armament și muniții pe bani grei, iar din Ucraina încearcă să obțină motoare pentru industria de armament, refuzate de occident.

Nici relația cu UE nu se poate reface decât în termenii indicați de Uniune, în contextul procesului de integrare europeană. Adică Ankara trebuie să revină la agenda reformelor din perioada 2000-2009. Acum Turcia este o țară condusă de un regim autoritar care a

subordonat justiția și media, o țară unde „democrație” înseamnă doar dreptul de vot, iar drepturile cetățenilor și minorităților sunt mereu încălcate. O astfel de țară nu va fi primită niciodată ca membră a pieței comune europene, construită pe parametri foarte clari în ce privește performanța liberal-democratică, independența justiției și drepturile cetățenești, inclusiv drepturile minorităților. Nu mai vorbesc de capacitatea de adoptare și implementare a tratatelor și a legislației secundare ale UE (*acquis communautaire*). Ankara este acum atît de departe de aceste criterii încât nici măcar nu se mai vorbește la Bruxelles și în capitalele Statelor Membre despre procesul de aderare al acestei țări.

3. În competiția dintre Rusia și Turcia, zona Țărilor Române a constituit încă din secolul al XVIII-lea un spațiu tampon. Va determina izolarea internațională a Rusiei o creștere a eforturilor Turciei pentru a-și lărgi sfera de influență în Balcani, inclusiv în România?

Regimul Erdoğan-AKP și-a extins de foarte mulți ani influența în zona Balcanilor, mai ales acolo unde există populații musulmane, majoritare sau minoritare. Nu cunosc cazuri în care Rusia să se fi opus punctual unei astfel de politici. Problemele au apărut atunci când s-a dovedit că angajați ai unor agenții turcești de promovare culturală (mai ales *Diyanet*, detalii mai jos), de cooperare și/sau dezvoltare erau de fapt agenți secreți care lucrau pentru promovarea intereselor politice ale regimului de la Ankara. S-a întâmplat asta în mai multe state balcanice, dar și în state occidentale. S-au operat arestări, s-au scos la iveală rețele importante. Este din ce în ce mai greu pentru regimul care conduce acum Turcia să-și extindă influența în Europa, în general, pentru că autoritățile din statele vizate devin din ce în ce mai conștiente de capcane și dezavantaje.

4. Samuel Huntington descrie secolul al XXI-lea ca fiind cel al confruntării între civilizații. În acest sens, deși Turcia face parte din NATO, nu se regăsește în același bloc civilizațional cu Occidentul, conform taxonomiei lui Huntington. Va fi Turcia exponentul intereselor civilizației islamice în relația cu un NATO preponderent occidental?

Ar fi putut fi un astfel de exponent încă de la fondarea NATO, însă a reușit să evite postura respectivă până la actualul regim, conservator-religios. Dar ideea „confruntării între civilizații” nu este luată cu adevărat în serios nici de diplomați și politicieni cu experiență, și nici de profesorii de științe politice și analiștii responsabili.

Eu am predat științe politice timp de 18 ani la Izmir și am trăit acolo aproape 20 de ani. Unele cursuri erau destul de problematice pentru tinerii turci, educați în logica statului naționalist kemalist, dar și pentru cei conservatori, adversarii primilor. S-ar putea spune

că am muncit timp de 18 ani exact pe linia de falie dintre două civilizații, deși trăiam într-o singură țară. Nu a fost deloc ușor, uneori, dar mereu am găsit soluții.

Cea mai bună soluție era să explic statul, politica și relațiile internaționale în termeni tehnici, neutri față orice identitate culturală. Lucrurile se complicau atunci când treceam la discutarea exemplelor. Atașamentul studenților pentru o formă culturală sau alta ieșea la iveală și făcea totul dificil, uneori periculos de dificil. Atunci le reaminteam studenților respectivi că materia acelui curs era una tehnică și că ei trebuiau să respecte rolul meu tehnic, de profesor, chiar dacă eram un profesor creștin din România. Asta fac și politicienii și diplomații cu experiență: tratează cultura drept o chestiune societală față de care ei și statul pentru care lucrează se comportă ca entități neutre. Altfel, dispar în „confruntarea civilizațiilor" așa cum s-a întâmplat, de exemplu, cu statul național-socialist din Germania. Statele sau organizațiile care aplică principiul neutralității culturale vor supraviețui, cel puțin atâta timp cât vor putea asigura hrana, sănătatea și securitatea cetățenilor. Acestea sunt grijile de căpătâi ale oricărui stat, politician și diplomat cu vocația păcii și prosperității, ci nu a războiului și mizeriei umane.

5. Reformele lui Atatürk din perioada interbelică își propuneau sincronizarea Turciei cu Occidentul și transformarea acesteia într-un stat liberal și democratic. Cât de fezabil mai este proiectul lui Atatürk în Turcia de astăzi a lui Erdoğan?

Reformele din vremea lui Mustafa Kemal Atatürk au avut loc într-o perioadă (1923-1938) în care democrația era victima unui atac masiv în Europa regimurilor totalitare. Reformele nu au putut, deci, să producă ceea ce înțelegem noi acum prin democrație. Până la moartea lui Mustafa Kemal, în toamna lui 1938, s-au realizat unele transformări importante. Aș enumera abolirea sultanatului și califatului, accentuarea modernizării instituțiilor statului după modele occidentale, crearea unei limbi oficiale turce și adoptarea grafiei latine, emanciparea socială și politică a femeii, eliminarea portului tradițional otoman și impunerea celui occidental. Dar, dacă democrația înseamnă alegeri într-un sistem pluripartidist, primele asfel de alegeri au avut loc abia în 1950.

Formularea întrebării invită, însă, la o abordare critică a ideii de democrație. Pentru un profesor de științe politice, conceptul se referă, din punct de vedere tehnic, doar la procesele electorale democratice libere prin care se constituie o autoritate (locală, națională), prin alegerea unor persoane care să îndeplinească respectivele funcții de autoritate. Din perspectiva aceasta, Turcia a fost o democrație încă de la primele alegeri libere și a devenit chiar o democrație pluripartidă din 1950. Dar a fost ea *vreodată* o democrație liberală? Adică, după constituirea autorității prin alegeri, s-a comportat autoritatea în Turcia respectând libertățile și drepturile individuale, libertatea presei,

independența justiției și celelalte atribute ale unui regim democratic liberal? Din punctul acesta de vedere, pur tehnic, răspunsul este un categoric „nu”.

Repet că, în vremea lui Atatürk, o astfel de democrație, conform standardelor actuale din lumea liberă, nu exista nicăieri în lume. Nu putea, deci, reprezenta un model pentru acea generație de reformatori care puneau bazele a ceea ce avea să devină Republica Turcia. Doar reformele din perioada 2000-2009 au reușit să apropie țara, cât de cât, de acele standarde și doar pentru că ele erau codificate în criteriile de aderare la UE. La fel s-a întâmplat și în România, care nu a fost o democrație liberală în toată istoria sa, până la aprofundarea procesului de integrare europeană.

În cazul Turciei, regimul actual a intrat după 2009 în logica autoritarismului. Totul a început cu amendamentele constituționale din 2010 prin care se iniția procesul de impunere a controlului executivului, condus de binomul AKP-Erdoğan, asupra justiției. Protestele din vara lui 2013, scandalul de corupție din luna decembrie a aceluiași an și tentativa de lovitură de stat eșuată, din iulie 2016, au contribuit la accelerarea procesului. Așa s-a ajuns la amendamentele constituționale din 2017, care au instituit o republică prezidențială în care Președintele practic controlează partidul de guvernământ, legislativul, executivul, justiția, forțele de securitate (jandarmerie, poliție națională și locală, armată), bugetele tuturor instituțiilor și toate politicile de achiziții ale statului. Un proces mai complex a dus la controlul asupra bugetelor și politicilor editoriale la mai bine de 90% din media. Cu foarte puține excepții, tot ce înseamnă stat turc este practic controlat de către Președinte într-un sistem cvasitotalitar. Doar entitățile economice private mai rezistă acestui control, dar și acestea sunt amenințate de politicile economice defectuoase ale guvernului și abia supraviețuiesc.

Singurele instituții de stat ale căror cheltuieli cresc necontenit și neîngrădit în Turcia de azi sunt atotputernica Președinție și Directoratul pentru Afaceri Religioase, *Diyanet*, care operează atât la nivel național, cât și în străinătate, promovând agenda naționalist-conservatoare a regimului. Punând de două decenii religia, ca pretext politic, înaintea intereselor de zi cu zi ale cetățenilor și ale statului, regimul actual poate produce, de fapt, cea mai mare criză internă și externă a Turciei din toată istoria sa, aproape centenară. Anul viitor, pe 29 octombrie, se vor împlini o sută de ani de la fondarea Republicii de către elite reformatoare ale fostului Imperiu Otoman, sub conducerea lui Mustafa Kemal Atatürk. Detestând, nu fără argumente, secularismul kemalist, Președintele Erdoğan și susținătorii săi ar putea descoperi într-o zi că au îngropat, probabil definitiv, chiar propriul vis (neo)otoman. Iar Atatürk sigur nu ar refuza o astfel de realizare, cu condiția ca Turcia să supraviețuiască.

Imagine: izmir.ro